

УДК 159.922.76-053.4-056.267

ХАРАКТЕРИСТИКА КОМУНІКАТИВНИХ РИС ОСОБИСТОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З СИСТЕМНИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Ірина Мартиненко, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна, irmartynenko@yandex.ua

Представлено результати експериментального вивчення стану сформованості комунікативних рис особистості у дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення первинного генезу. Представлено характеристику емпатії, агресивності, тривожності, креативності, ввічливості, самостійності, впевненості у собі. Дослідження проведено відповідно до провідних підходів сучасної психології щодо ролі особистісних якостей у становленні комунікативного потенціалу, комунікативної компетентності індивіда. З'ясовано, що специфічний розвиток комунікативних якостей особистості у дошкільників із системними порушеннями мовлення зумовлює комунікативні труднощі базового та операційного рівнів. На підставі експериментальних даних розроблено особистісний профіль дитини з урахуванням провідних комунікативних рис особистості і тих, які сформовані на недостатньому рівні і потребують розвитку.

Ключові слова: комунікативні риси особистості, комунікативні труднощі, системні порушення мовлення.

Ірина Мартиненко, Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, г. Киев, Украина

Характеристика коммуникативных черт личности детей старшего дошкольного возраста с системными нарушениями речи

Представлены результаты экспериментального изучения состояния сформированности коммуникативных качеств личности у детей старшего дошкольного возраста с системными нарушениями речи первичного генеза. Представлена характеристика эмпатии, агрессивности, тревожности, креативности, вежливости, самостоятельности, уверенности в себе. Исследование проведено в соответствии с ведущими подходами современной психологии о роли личностных качеств в становлении коммуникативного потенциала, коммуникативной компетентности индивида. Выяснено, что специфическое развитие коммуникативных качеств личности у детей с системными нарушениями речи приводит к коммуникативным трудностям базового и операционного уровней. На основании экспериментальных данных разработан личностный профиль ребенка с учетом ведущих коммуникативных качеств личности и тех черт, которые сформированы на недостаточном уровне и нуждаются в развитии.

Ключевые слова: коммуникативные черты личности, коммуникативные трудности, системные нарушения речи.

© Мартиненко І., 2015

Iryna Martynenko, National pedagogical Dragomanov's University, Kyiv, Ukraine

Description of the personal communication qualities in elder preschooler with system speech disorders

The article presents the results of an experimental study on the condition of communication qualities development in preschool children with system speech disorders. Communication qualities are such personality traits that affect the quality and efficiency of communication with the others. The article describes such qualities as empathy, aggressiveness, anxiety, creativity, politeness, independence, self-confidence. The study was conducted in accordance with the principal approaches of modern psychology towards the role of personality traits in development of the communication potential and communication competence of the individual. Development of communication qualities at the sufficient level ensures implementation of semantic, operational and reflexive levels of communication. It was discovered that specific development of the personal communication qualities in preschool children with system speech disorders causes difficulties at the very basic level of communication activity. These findings were made on the basis of parental surveys, expert assessment by the parents and teachers, observations and experimental study of preschool children with system speech disorders. On the basis of experimental data there has been developed a child's personal profile revealing the most important personal communication qualities and those qualities, which require further development.

Keywords: personal communication qualities, communication difficulties, system speech disorders.

Дослідження проблеми взаємозв'язку особистості та спілкування у вітчизняній психології має давню історію (Б. Анан'єв, Л. Виготський, Г. Костюк, М. Лісіна, О. О. Леонт'єв, О. М. Леонт'єв, Б. Ломов, В. Мясіщев, С. Рубінштейн, О. Смірнова). Загальновідомим є те, що спілкування – це універсальна діяльність, у якій індивід існує і взаємодіє упродовж усього життя. Універсальність спілкування полягає у взаємодії людина – людина, а також у ситуаціях, коли індивід знаходиться сам на сам із собою. Саме це визначає його значущість для розвитку особистості і навпаки.

Вищезазначені вчені визнають тісний зв'язок діяльності і спілкування і розглядають терміни «спілкування» і «комунікативна діяльність» як тотожні, визнаючи, насамперед, діяльнісну сутність цього явища. Ми погоджуємося з діялісним тлумаченням спілкування і в цій статті терміни «спілкування» і «комунікативна діяльність» вживаються як синонімічні.

Важливим напрямом у вивченні взаємозв'язку спілкування та особистості є виявлення ролі комунікативної діяльності у становленні особистості як суб'єкта спілкування та пізнання інших людей. Поміж існуючих досліджень взаємовпливу спілкування та особистості вирізняються ті, що спрямовані на вивчення впливу особистісних рис індивіда на характер труднощів та порушень його комунікативної діяльності. Такий підхід представлений у дослідженнях, що здійснюються у межах концепції утрудненого спілкування (О. Аржакаєва; О. Бодальов; О. Залюбовська; В. Лабунська; Ю. Менджерицька; О. Цуканова).

На думку В. Лабунської підхід до особистості, як інтегральної індивідуальності дає змогу розглядати будь-яку її складову в якості детермінанти змін різних сторін, характеристик, рівнів, видів і якості спілкування [7].

Відповідно до означеного підходу у низці робіт розглядається вплив особистості на соціально-перцептивну сферу спілкування. У них засвідчений взаємозв'язок між ціннісним відношенням особистості із змістом таких результатів спілкування, як: враження, взаємні уявлення партнерів, оцінки та інтерпретації (В. Лабунська; Н. Чу-

дова). Н. Чудова зазначає про такі якості особистості, що впливають на адекватне розрізнення емоційних станів партнера по спілкуванню: це розвинутий невербальний інтелект, емоційна рухливість, спрямованість на оточуючих, сенситивність, проникливість, обережність [16].

За даними А. Кочаряна, така характеристика особистості, як когнітивна складність – когнітивна простота, впливає на поведінку в емоційно складних ситуаціях спілкування. Конструктивнішими в конфлікті, на думку автора, є когнітивно прості індивіди. Варіативна поведінка когнітивно складних людей сприймається як конфліктна внаслідок когнітивної складності з механізмами маніпуляції в реальних ситуаціях [6].

Рефлексію та конгруентність найважливішими в процесі міжособистісного спілкування вважає Л. Петровська. Ці риси не тільки сприяють реалізації інтерактивної функції спілкування, вони є чинниками взаєморозуміння і чесності партнерів [14].

М. Молоканов поміж базових факторів оцінки ефективності спілкування виділяє: інтерес до іншого, домінантність, відповідальність [10].

Аналіз теоретичних джерел [1, 5 – 9; 12, 15 – 17] свідчить, що такі інтегральні характеристики особистості, як: комунікабельність, агресивність, рівень самооцінки, тривожність, комунікативна спрямованість, впливають на будь-які види спілкування індивідів. У різних концепціях спрямованість особистості визначається по-різному, водночас, спрямованість індивіда на іншу людину вважається головною умовою початку і завершення комунікативного акту, вона і свідчить про потребу у спілкуванні [1, 9]. І. Шкуратова [17] вважає спрямованість на спілкування основною змістовою характеристикою мотиваційної моделі спілкування, яка визначає характер взаємодії індивіда з оточуючими. О. Бодальов, В. Кан-Калік, В. Ковальов комунікативну спрямованість особистості пов'язують з виникненням потреби у взаємодії з іншими людьми, з успішністю цієї взаємодії та емоційним задоволенням, що отримується в ході звичайного спілкування [3].

Водночас, Т. Пашукова відзначає, що егоцентрична спрямованість індивіда зумовлює нездатність адекватно сприймати почуття інших, співчувати партнеру по спілкуванню [13].

Впливовою особистісною рисою на результати спілкування, є відповідальність, що розглядається вченими як високий рівень суб'єктивного контролю (А. Асмолов, Б. Братусь, І. Шкуратова, Т. Щербакова).

Встановлено, що не менш значущою для спілкування з оточенням така особистісна риса як емпатія, здатність відчувати емоційний стан іншої особи, співчувати їй. Сформованість на належному рівні цих якостей забезпечує перцептивну сторону спілкування, дає змогу комуніканту адекватно організовувати рефлексію, взаємодіяти з партнером відповідно до його стану і настрою [6; 8; 12]. О. Бодальов відзначає, що здатність до співчуття, як і інші особистісні риси в комплексі, визначають поведінку індивіда в комунікативній діяльності, тому прямо впливають на її результативність і ефективність. Приділяється цю думку і О. Леханова, яка додає, що окрім цієї риси для індивіда є важливою його власна емотивність – здатність достатньою мірою і виразно виражати емоційні стани [8].

Важливим напрямом дослідження проблеми взаємозв'язку особистості та спілкування є вивчення впливу здібностей індивіда на характер спілкування. У зв'язку з цим виділяють поняття комунікативної компетентності особистості. Під комунікативною компетентністю розуміють здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань і вмінь, які забезпечують ефективність комунікативного процесу (Ю. Жуков, Л. Петровська, П. Растянников, 1991) [2].

Багаторівневою інтегративною якістю особистості вважає комунікативну компетентність В. Кашницький. Дослідник зазначає, що ця компетентність є сукупністю когнітивних, емоційних, поведінкових особливостей, які опосередковують комунікативну діяльність [4].

На думку А. Панфілової, реалізація комунікативної компетентності особистості здійснюється засобами комунікативного стилю. Комунікативний стиль – це сукупність звичних для індивіда способів та засобів встановлення та підтримки контактів з оточенням в різних формах взаємодії [11]. Цей стиль прямо залежить від особистісних рис індивіда і утворює його індивідуально-особистісний спосіб взаємодії з оточенням. Комунікативний стиль особистості зумовлює або комфортний, або невизначено-нейтральний, або дискомфортний стан. За О. Бодальовим стиль спілкування з оточенням є звичним для індивіда способом поведінки, що обумовлено його індивідуальними особистісними рисами.

Реалізуючи індивідуальні потреби, установки через комунікативний стиль, особистість не тільки певним чином впливає на оточення, а й демонструє власні якості, здійснює рефлексію щодо зовнішніх впливів.

Отже, проблема взаємозв'язку та впливу особистості і спілкування широко представлена в психологічних дослідженнях. Встановлено, що найважливішими особистісними рисами, які впливають на характер і ефективність спілкування є: спрямованість на людину, емпатія, відповідальність, здатність до рефлексії, достатня емотивність. Зазначені риси утворюють комунікативний стиль індивіда і визначають його компетентність.

Аналіз психологічних досліджень у галузі дитячої психології засвідчив, що вплив особистості на комунікативну діяльність розглядається з різних сторін: впливу ранньої комунікативної депривації на психічний розвиток дітей (Дж. Боулбі, Г. Мазітова, А. Рузськ), значення спілкування із значущими дорослими, в аспекті онтогенезу діяльності спілкування (М. Лісіна, О. Смірнова), аналізу труднощів і бар'єрів спілкування (В. Куніцина, А. Самохвалова).

Особливе місце поміж означених робіт належить науковій спадщині М. Лісіної, яка, досліджуючи розвиток особистості дитини у спілкуванні зазначила, що особистість дитини у процесі спілкування зазнає значних змін, що зумовлене розширенням мотивів цієї діяльності, впливом зовнішніх факторів та індивідів. Водночас, становлення індивідуально-особистісних рис дитини в процесі розвитку впливає на характер, види і результативність її спілкування з дорослими та однолітками [9].

На думку А. Самохвалової, недостатній розвиток особистісних рис, які утворюють комунікативний потенціал дитини (комунікативні риси особистості), є причиною виникнення ситуацій утрудненого спілкування. Це знижує ефективність комунікації, зумовлює незадоволеність особистості своїми комунікативними діями, формує неадекватну самооцінку дитини, гальмує її вільну самопрезентацію у спілкуванні. Саме недостатність комунікативних рис особистості призводить до труднощів у спілкуванні базового рівня: входження в контакт, в емпатії, пов'язані з дитячим егоцентризмом, з неадекватною самооцінкою, відсутністю позитивної установки на іншу людину; а також рефлексивних труднощів, а саме: самоаналізу, самопостереження, самовираження тощо [15].

Таким чином, і в дорослому і в дитячому віці зв'язок особистості та діяльності спілкування є тісним і взаємообумовленим. Незрілість особистості, недостатня сформованість комунікативних її рис зумовлюють труднощі в спілкуванні, негативно позначаються на його результатах.

У зв'язку з вищезазначеним на особливу увагу заслуговує проблема сформованості комунікативних рис особистості у дітей із тяжкими порушеннями мовлення, системними зокрема.

Про специфічні риси особистості, що характерні для дітей із системними порушеннями мовлення (далі – СПМ), ідеться у дослідженнях С. Валявко, Г. Волкової, І. Зайцева, В. Калягіна, І. Левченко, М. Орешкіної, О. Орлової, В. Селіверстова, О. Фірсанової, Л. Шипіциної, В. Шкловського, Г. Юсупової. Дослідники вважають, що дефіцитарність особистісної сфери цих дітей зумовлює особливості їх поведінки. Водночас, в аспекті впливу особистості на ефективність спілкування комплексних досліджень до сьогодні проведено не було.

Низка вчених (Ю. Гаркуша, О. Грибова, Б. Гріншпун, О. Ковилова, В. Коржевіна, І. Кривов'яз, О. Павлова, Л. Соловійова, Н. Усольцева, О. Федосєєва) зазначають про затримку в розвитку комунікативних умінь, зниження комунікативної потреби, специфічні труднощі у встановленні міжособистісних відносин з ровесниками та дорослим дітей із системними порушеннями мовлення. В. Ковилова наголошує на комунікативних труднощах на всіх етапах спілкування: від мотиваційного до оцінювально-результативного [5].

Враховуючи описані дані та високу актуальність питання впливу комунікативних рис особистості на характер спілкування дітей старшого дошкільного віку із СПМ, було проведено експериментальне дослідження.

Одним із завдань дослідження було з'ясування стану сформованості комунікативних рис особистості дітей означеної категорії. Для вирішення завдання було використано експертне оцінювання особистісних якостей дітей (методика «Особистісний профіль дитини» А. Самохвалової), опитування батьків (опитувальник «Що заважає в спілкуванні з дитиною?» (К. Ковилова), анкетування батьків та педагогів (анкета оцінювання комунікативних якостей особистості дитини Р. Немова).

Дослідження здійснювалось у спеціальних логопедичних та загальноосвітніх дошкільних закладах. Респондентами виступили 610 представників батьків 401 дитини старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення та 209 дітей означеного віку з нормальним мовленнєвим розвитком, а також 82 педагоги (логопеди, вихователі, психологи).

Анкета для батьків «*Що заважає в спілкуванні з дитиною?*» є опитувальником закритого типу, що спрямований на виявлення найпоширеніших труднощів спілкування дитини (та їх причин) з членами сім'ї та іншим оточенням. В анкеті пропонуються варіанти відповідей (несформованість навичок спілкування, часті хвороби і рідкісне спілкування з однолітками, завищена думка про себе, негативне ставлення до інших, войовничість, задиривість, сором'язливість, невпевненість у собі, образливість, плаксивість, прагнення до самоти) та шкала оцінювання в балах їх проявів у спілкуванні дітей.

Анкета оцінювання комунікативних якостей особистості дитини є опитувальником, що застосовувався з метою експертного оцінювання батьками та педагогами комунікативних якостей особистості дітей. Анкету щодо кожної дитини заповнювали 3 особи, 2 з яких – педагоги, 1 – представник батьків. Це дало можливість отримати об'єктивні дані про комунікативні якості дитини. Ступінь кожної комунікативної якості особистості визначався шкалою, яка залежить від обраних пунктів опитувальників. Анкета дала змогу оцінити стан сформованості таких особистісних якостей: комунікабельність, організаторські здібності, альтруїзм, емпатія, агресивність, безпорадність, образливість, справедливість, правдивість, ввічливість, слухняність, самостійність, наполегливість, працелюбство, впевненість в собі тощо.

Методика «*Особистісний профіль дитини*» була спрямована на визначення стану сформованості ключових особистісних якостей дітей старшого дошкільного віку з СПМ, що мають вплив на їх комунікативну діяльність. Узагальнення даних дало можливість з'ясувати причини комунікативних труднощів базового рівня.

Методика містить 7 шкал, що відображають полярні особистісні якості: агресивність – миролюбство, тривожність – спокійність, конформізм – лідерство, відстороненість – залученість, стереотипність – креативність, індивідуалізм – співробітництво, ригідність – гнучкість.

Узагальнення даних, отриманих в результаті застосування всіх описаних методик дало змогу з'ясувати особливості сформованості комунікативних особистісних якостей, а також створити особистісний портрет дитини старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення.

Так, аналіз експериментальних даних отриманих у результаті анкетування «*Що заважає в спілкуванні з дитиною?*» засвідчив більшу вираженість труднощів у спілкуванні дітей із СПМ за всіма факторами. Батьки дітей із СПМ частіше відмічають прояви труднощів як: «іноді», «часто», «завжди». Серед відповідей батьків дітей із НМР за означеними показниками домінують варіанти «ніколи», «рідко».

Узагальнення відповідей дало можливість виділити такі найбільш виражені якості у дітей із СПМ: образливість (81 %), невпевненість (79 %), плаксивість (72 %), сором'язливість (64 %). Поміж них помітно переважають невпевненість та образливість. Про достатню виразність цих якостей свідчать показники «іноді», «часто», «завжди». Таким чином, основні труднощі дітей із СПМ у спілкуванні, на думку їх батьків, пов'язані з їх образливістю та невпевненістю. Вони відмічали, що їх діти не можуть відстоювати свою думку в конфлікті, не вміють наполягати на своєму, відсторонюються від колективної взаємодії, характеризуються частою зміною настрою без поважних причин, надмірною образливістю в звичайних моментах гри та спілкуванні.

Водночас, на думку батьків дітей із НМР, особистісними рисами, що зумовлюють комунікативні труднощі їх малят є ті самі якості: образливість (84 %), невпевненість (84 %), сором'язливість (72 %), плаксивість (72 %). При цьому ступінь вираженості цих якостей менший: переважають оцінки «рідко», «іноді». Відповіді батьків свідчать, що діти з НМР частіше наполягають на своєму, намагаються керувати однолітками, бути головними. Така поведінка, на нашу думку, відповідає цілковитій впевненості, у зв'язку з цим високі показники щодо невпевненості можуть бути пов'язані з очікуваннями самих батьків. Однак це припущення потребує детального вивчення та експериментальної перевірки.

Звертає на себе увагу той факт, що всі з пред'явлених в опитувальниках якостей, більше виражені у дітей із СПМ. На нашу думку, високий ступінь вираженості і частота означених якостей і зумовлює їх комунікативні труднощі дітей із СПМ. Рідкі прояви усіх з описаних якостей у дітей із НМР є цілком нормативним явищем і не призводять до утрудненого спілкування.

Узагальнення відповідей батьків та педагогів за *анкетой оцінювання комунікативних якостей особистості дитини* дало змогу встановити спрямованість на взаємодію з людиною у 64 % старших дошкільників із СПМ, достатню активність у спілкуванні з дітьми – 60 % та дорослим – 45 % дітей означеної групи. Натомість у групі дітей з НМР ці показники встановлено на рівні 82 %, 73 %, 76 % відповідно. Такі дані заперечують теоретичні висновки про виражену пасивність у спілкуванні дітей із СПМ, водночас засвідчують менші прояви описаних якостей у дітей із мовленнєвими порушеннями.

Детальний аналіз експериментальних даних дав можливість встановити, що всі риси, окрім описаних вище, виражені достатньою мірою у 8 % – 37 % дітей із СПМ. Стосовно дітей із НМР ці показники складають 9 % – 50 %. Це свідчить про сформованість альтруїзму (37 %), емпатії (24 %), справедливості (26 %), прав-

дивості (28 %), ввічливості (36 %), самостійності (36 %), наполегливості (25 %) у невеликої кількості – близько третини від усієї кількості дітей із СПМ. Серед дітей із НМР кількість із достатнім рівнем сформованості вказаних якостей дещо вища: 47 % – 41 % – 41 % – 38 % – 50 % – 41 % – 32 % відповідно. Такі дані цілком відповідають висновкам сучасних логопсихологічних досліджень, у яких зазначається про недостатність емпатії, самостійності, наполегливості – прагнення до подолання перешкод дітей із СПМ.

У найгіршому стані у дітей із СПМ сформовані такі риси як: організаторські здібності (8 % проти 9 % у дітей із НМР), відповідальність (12 % проти 32 % – НМР), слухняність (13% проти 24 % – НМР), впевненість в собі (14 % проти 44 % – НМР). Ці дані підтвердили висновки попереднього етапу дослідження про недостатню впевненість у собі дітей із СПМ. Слід відзначити, що на відміну від першого анкетування, за даними цього опитувальника кількість образливих дітей із СПМ – 33 % (18 % – НМР). Враховуючи той факт, що за цією анкеткою здійснювався аналіз відповідей трьох експертів, вважатимемо ці дані більш достовірними і об'єктивними.

Аналіз і узагальнення експериментальних даних, отриманих у результаті застосування двох видів анкетування дав змогу підтвердити висновки про недостатність емпатії, організаторських здібностей, впевненості в собі, самостійності і наполегливості дітей із СПМ. Означені риси є важливими для успішного спілкування, а їх недостатня сформованість може бути причиною операційних комунікативних труднощів і порушень діяльності спілкування. Водночас, сформованість у переважної більшості старших дошкільників із СПМ спрямованості на взаємодію з людиною, засвідчує їхнє прагнення до спілкування, адекватні ціннісно-мотиваційні установки, які забезпечують активність у спільній діяльності, комунікації з оточуючими.

Стан сформованості таких рис як образливість і комунікабельність потребують уточнення і подальшого експериментального вивчення, оскільки в різних методах дані щодо них є суперечливими.

Узагальнення результатів застосування методики «Особистісний профіль дитини» дало можливість визначити середньостатистичний портрет старшого дошкільника з системними порушеннями мовлення, його особистісний профіль. Для більшості з цих дітей характерні такі риси як: миролюбство (68 %), спокійність (63 %), конформізм (50 %), залученість до колективної діяльності (60 %), ситуативні прояви креативності (39 %), прагнення до співробітництва (55 %), відносна гнучкість у спілкуванні з оточуючими (66 %).

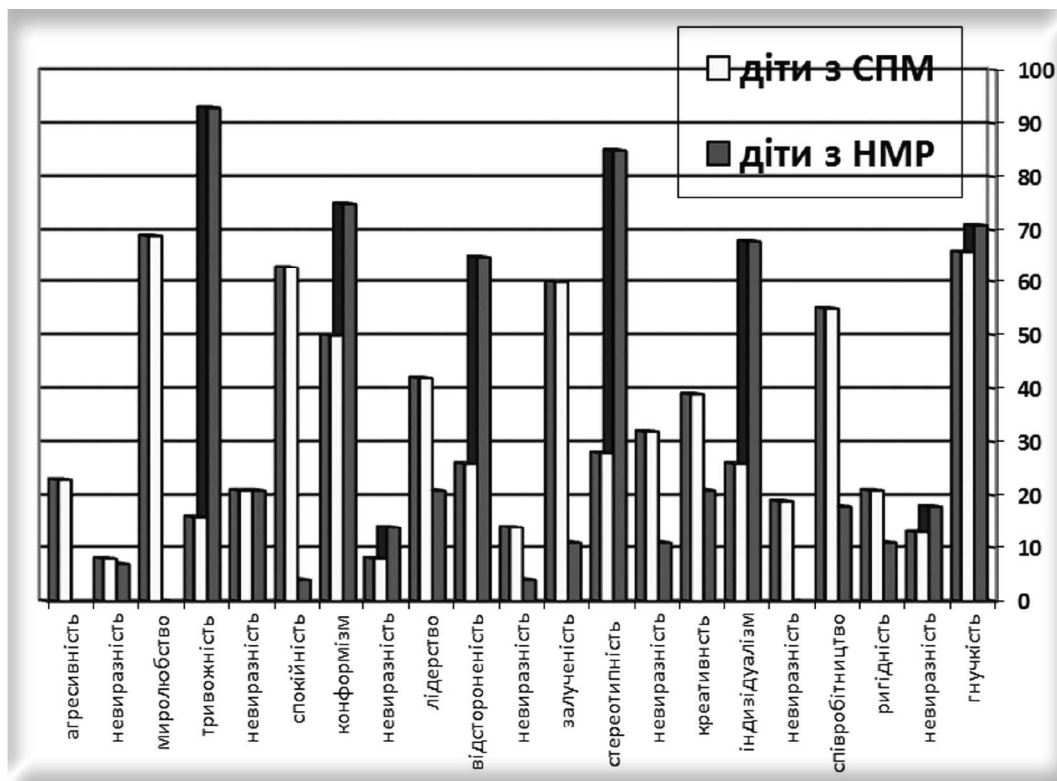
Порівняльний аналіз особистісного профілю дитини з СПМ та нормальним мовленнєвим розвитком (далі – НМР) засвідчив певні відмінності (мал. 1).

Так, за шкалою «агресивність – миролюбство», серед дітей із СПМ виявлено більшу кількість осіб з агресивністю (23 % проти 7 % серед НМР) та невиразністю цих якостей (8 % проти жодного).

За шкалою «тривожність – спокійність» на думку педагогів серед дітей з СПМ спокійних дітей менше (63 % проти 75 % серед НМР) за рахунок більшої кількості дітей з недостатньою вираженістю цих якостей (21 % проти 4 % – НМР).

Особистісна риса, що відрізняє дошкільників із СПМ від однолітків із НМР за третьою шкалою «конформізм – лідерство» є конформізм (50 % проти 14 % – НМР). Це свідчить про залежність поведінки дітей означеної категорії від думки оточення, тенденцію до підкорення, нездатність виражати власну думку.

Узагальнення результатів за шкалою «відстороненість – залученість» засвідчило більшу кількість серед дітей із СПМ незацікавлених у сумісних діях (26 % проти 4 % – НМР).

Мал. 1. Характеристика особистісних рис дітей із СПМ та НМР за шкалами «Особистісного профілю» (у відсотках)

За шкалою «стереотипність – креативність» виявлено значні відмінності: вагомій частині дітей із СПМ притаманна стереотипність (29 % проти 11 % – НМР) та недостатня вираженість означених рис (32 % проти 21 % – НМР). Тільки за цими особистісними рисами групи респондентів із СПМ розподілилися із незначною різницею (29 % – 32 % – 39 %).

Аналіз даних за шкалою «індивідуалізм – співробітництво» засвідчив, що прагнення до самоти та індивідуальних видів роботи відмічається тільки у дітей із СПМ (26 % проти жодної дитини з НМР).

За сьомою шкалою «ригідність – гнучкість» діти з СПМ теж відрізняються від однолітків з НМР: виражені труднощі в адаптації і переключенні до нових умов характерні для 21 % дітей з СПМ (проти 11 % – НМР), недостатня вираженість означених рис – у 13 % дітей із СПМ та 18 % – з НМР.

Отже, особистісний профіль дитини з СПМ різниться від профілю однолітка з НМР за всіма параметрами. Найбільші відмінності виявлено за шкалами «конформізм – лідерство», «стереотипність – креативність», «індивідуалізм – співробітництво». Оскільки виділені в профілі особистісні якості є важливими у спілкуванні з однолітками та дорослими, можна припустити, що їх недостатня сформованість зумовлює у дітей із СПМ базові комунікативні труднощі.

На підставі отриманих експериментальних даних було встановлено, що дітям із системними порушеннями мовлення старшого дошкільного віку властиві такі риси як: спрямованість на взаємодію з людьми, прагнення до колективної діяльності, достатня активність у спілкуванні з оточеннями, однак недостатня впевненість в собі та конформність. Водночас, встановлено, що недостатньо розвинутими є такі комунікативні якості особистості як: емпатія, організаторські здібності, самостійність і наполегливість. Такий стан сформованості комунікативних рис, на нашу думку, зумовлює комунікативні труднощі базового і операційного рівнів, порушення структури комунікативної діяльності.

Подальше експериментальне вивчення ми вбачаємо у дослідженні особливостей спілкування дітей означеної категорії, що дасть змогу перевірити правильність висунутих гіпотез щодо впливовості описаних комунікативних особистісних рис та уточненні даних щодо деяких з них.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодалев А. А. Личность и общение : избранные труды. – М. : Международная педагогическая академия, 1995. – 328 с.
2. Жуков Ю. М., Петровская Л. А., Растяпников П. В. Диагностика и развитие компетентности в общении. Практическое пособие. Киров : «ЭННОМ», 1991 – 95 с.
3. Кан-Калик В. А., Ковалев Г. А. Классификация психологических типов общения // Вопросы психологии. – 1987. – № 3.
4. Кашницкий В. И. Формирование коммуникативной компетентности будущего учителя : автореф. дис... канд. пед. наук / В. И. Кашницкий. – Кострома, 1995. – 17 с.
5. Ковылова Е. К. Психокоррекционная технология коммуникативного развития детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи: дис... канд. психол. наук / Е. К. Ковылова. – Н. Новгород, 2011. – 264 с.
6. Кочарян А. С. Преодоление эмоционально трудных ситуаций общения, в зависимости от сложности социальной перцепции : Автореф. дис... канд. психол. н. / А. С. Кочарян. – Киев. –1986. – 19 с.
7. Лабунская В. А. Психология затруднённого общения : Теория. Методы. Диагностика. Коррекция : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Лабунская, Ю. А. Менджерицкая, Е. Д. Бреус. – М. : Изд. центр «Академия», 2001. – 288 с.
8. Леханова О. Л. Использование невербальных средств общения в коррекционно-логопедической работе с дошкольниками с ОНР : дис.... канд. пед. наук. / О. Л. Леханова. – М., 2008. – 208 с.
9. Лисина М. И. Формирование личности ребенка в общении / М. И. Лисина. – СПб. : Питер, 2009 г. – 320 с.
10. Молоканов М. В. Двумерное пространство моделей коммуникативного взаимодействия / Вопросы психологии // М. В. Молоканов. – 1995. – № 5.
11. Панфилова А. П. Теория и практика общения / А. П. Панфилова. – М. : Академия, 2007. – 288 с.
12. Пашукова Т. И. Мотивирующая функция эмпатии / Исследования мотивационной сферы личности // Т. И. Ашшуква. – Новосибирск, 1984. – С. 123 – 127.
13. Пашукова Т. И. Проявление эгоцентризма в общении и возможности его коррекции // Психологические трудности общения : диагностика и коррекция : тез. докл. Всесоюз. конф. // Т. И. Пашукова. – Ростов н/Д, 1990. – С. 112 – 116.
14. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. – М., 1989. – 216 с.
15. Самохвалова А. Г. Коммуникативные трудности ребенка : проблемы, диагностика, коррекция : учебно-методическое пособие // А. Г. Самохвалова. – СПб, Речь, 2011. – 432 с.

16. Чудова Н. В. Влияние личностных характеристик субъекта на его представления об идеальном партнере // Психологический журнал. — 1993. — Т. 14. — № 3.

17. Шкуратова И. П. Мотивационная основа трудностей общения // Психологические трудности общения : диагностика и коррекция : Тез. докл. Всесоюз. конф. — Ростов н/Д, 1997. — 199 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bodalev, A. A. (1995). *Lichnost i obshchenie* [Personality and communication]. Moscow: Mezhdunarodnaia pedagogicheskaya akademiia.
2. Zhukov Yu. M., Petrovskaya, L. A., & Rastvannikov, P. V. (1991). *Diagnostika i razvitiye kompetentnosti v obshchenii* [Diagnosis and development of competence in communication]. Kirov: «ENNOM».
3. Kan-Kalik, V. A., & Kovalev, G. A. (1987). *Klassifikatsiya psikhologicheskikh tipov obshcheniya* [Classification of psychological types of communication]. *Voprosy Psikhologii*, 3.
4. Kashnitskii, V. I. (1995). *Formirovaniye kommunikativnoi kompetentnosti budushchego uchitelia* [Formation communicative competence of the future teacher] (Dissertation Abstract, Kostroma).
5. Kovylova, E. K. (2011). *Psikhokorreksiionnaya tekhnologiya kommunikativnogo razvitiya detei starshego doskolnogo vozrasta s obshchim nedorazvitiem rechi* [Psychological and correctional technology of communicative development of senior preschoolers with general underdevelopment of speech] (Doctoral dissertation, N. Novgorod).
6. Kocharian, A. S. (1986). *Preodoleniye emotsionalno trudnykh situatsii obshcheniya v zavisimosti ot slozhnosti sotsialnoi pertseptsii* [Overcoming of emotionally difficult communication situations depending on complication of social perception]. (Dissertation Abstract, Kyiv).
7. Labunskaya, V. A., Mendzheritskaya, Yu. A., & Breus, E. D. (2001). *Psikhologiya zatrudnenogo obshcheniya: Teoriya. Metody. Diagnostika. Korrektsiya* [Psychology of difficult communication: Theory. Methods. Diagnosis. Correction]. Moscow: Akademiya.
8. Lekhanova, O. L. (2008). *Ispolzovaniye neverbalnykh sredstv obshcheniya v korrektsionno-logopedicheskoi rabote s doskolnikami s ONR* [Using of non-verbal means of communication in correctional and speech therapy in work with preschoolers with ONR]. (Doctoral dissertation, Moscow).
9. Lisina, M. I. (2009). *Formirovaniye lichnosti rebenka v obshchenii* [Formation of child's personality in communication]. St. Petersburg: Piter.
10. Molokanov, M. V. (1995). *Dvumernoe prostranstvo modelei kommunikativnogo vzaimodeistviya* [Two-dimensional space of models of communicative interaction]. *Voprosy Psikhologii*, 5.
11. Panfilova, A. P. (2007). *Teoriya i praktika obshcheniya* [Theory and practice of communication]. Moscow: Akademiya.
12. Pashukova, T. I. (1984). *Motiviruyushchaya funktsiya empatii* [Motivate function of empathy]. In *Issledovaniya motivatsionnoi sfery lichnosti* (pp. 123 – 127). Novosibirsk.
13. Pashukova, T. I. (1997). *Proizvleniye egotsentrizma v obshchenii i vozmozhnosti ego korrektsii* [Display of egocentrism in communication and opportunity for its correction]. In *Psikhologicheskiye trudnosti obshcheniya: diagnostika i korrektsiya*. Rostov-on-Don.
14. Petrovskaya, L. A. (1989). *Kompetentnost v obshchenii. Sotsialno-psikhologicheskii trening* [Competence in communication. Socio-psychological training]. Moscow.
15. Samokhvalova, A. G. (2011). *Kommunikativnye trudnosti rebenka: problem, diagnostika, korrektsiya* [Communicative child's difficulties: Problems, diagnostics, correction]. St. Petersburg: Rech.
16. Chudova, N. V. (1993). *Vliyanie lichnostnykh kharakteristik subekta na ego predstavleniya ob idealnom partnere* [Effect of personal characteristics of subject on understanding of his or her ideal partner]. *Psikhologicheskii Zhurnal*, 14 (3).
17. Shkuratova, I. P. (1997). *Motivatsionnaya osnova trudnosti obshcheniya* [Motivate foundation of communication difficulties]. In *Psikhologicheskiye trudnosti obshcheniya: diagnostika i korrektsiya*. Rostov-on-Don.